

УДК 37.015(477)

Юрій Чопик

ПРАГМАТИЗМ ЯК НАПРЯМ ЗАРУБІЖНОЇ РЕФОРМАТОРСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ.: РЕЦЕПЦІЯ ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДНИКІВ

Реформаторська педагогіка («педагогіка реформ») – це масштабний освітній рух кінця ХІХ – першої третини ХХ ст., що об'єднав учених, педагогів, психологів багатьох країн світу в прагненні реформувати національні освітні системи, які не відповідали вимогам часу, та оновити зміст виховання на принципах гуманізму і педоцентризму. Одним з його яскравих явищ стала педагогіка прагматизму, представники якої виступали за необхідність докорінного реформування традиційної школи на засадах її наближення до життя і врахування індивідуальних потреб дитини.

Актуальність і практична значущість заявленої в назві статті проблеми зумовлені науково-теоретичними й освітніми чинниками. Перший полягає в необхідності узагальнення доробку вітчизняної історико-педагогічної науки про розвиток прагматичної педагогіки наприкінці ХІХ – у першій третині ХХ ст., щоб з'ясувати її здобутки, прогалини, подальші перспективи вивчення. Другий аспект детермінований інтеграцією України у європейський освітній простір, що вимагає творчого осмислення здобутків світової педагогіки, використання її досвіду в реформуванні національної системи освіти, запровадження апробованих технологій у теорію і практику виховання і навчання дітей.

Метою статті є здійснення критично-конструктивного аналізу напрацювань вітчизняних радянських та сучасних дослідників педагогіки прагматизму задля визначення ступеня дослідженості та перспектив вивчення порушеної проблеми.

Вона отримала фрагментарне відображення у вступних розділах дисертаційних і монографічних праць В. Коваленка, Н. Кравцової, І. Радіонової, інших учених, але ще не стала предметом спеціального комплексного осмислення.

Радянську літературу другої половини 40–80-х рр. ХХ ст. не варто розглядати спрощено як наскрізь «аморфне», «заполітизоване» явище, позаяк вона еволюціонувала під впливом наукових та суспільно-політичних чинників. Її представники були добре ознайомлені з надбаннями зарубіжних педагогів, які трактували в руслі чергових ідеологічних гасел на догоду партійній номенклатурі.

За вказаної доби з'явилося лише кілька виданих у Києві україномовних праць з історії педагогіки. Одна з перших належить знаному вченому М. Даденкові, який з 1944 р. очолював відділ історії педагогіки в Науково-дослідному інституті педагогіки УРСР. В його «Історії педагогіки» (1947 р.) простежується ледь помітна ностальгія за

періодом 1920-х рр., коли він працював у Фребелівському жіночому педінституті. Науковець не виходить за межі офіційної ідеологічної лінії та уникає агресивної викривальної позиції. Розкриваючи суть позитивізму, прагматизму, інших течій зарубіжної педагогіки, він пішов шляхом розлогого цитування праць теоретиків, супроводжуючи їх авторськими коментарями [3]. Таким чином читач міг самостійно формувати думку про сутність цих феноменів.

Такої свободи вибору вже не пропонував посібник з «Історії педагогіки», виданий 1971 р., де розділ «Школа і педагогіка в період імперіалізму» підготував М. Григор'єв [7, с. 98–118]. Його зміст перегукується і концентровано відображає положення московських видань, де приділено чималу увагу теорії і практиці педагогіки прагматизму, трудової педагогіки та ін. Ідеться про праці В. Шевкіна «Педагогіка Д. Дьюї на службі сучасної американської реакції» (1952 р.), М. Бернштейна «Занепад прагматичної педагогіки» (1963 р.), Л. Гончарова «Школа та педагогіка США до другої світової війни» (1972 р.); З. Малькової і Б. Вульфсона «Сучасна школа та педагогіка в капіталістичних країнах» (1975 р.) та ін.

Уже самі назви цих репрезентативних праць відображають їх ідейну заангажованість, адже вони мали обґрунтувати наперед визначені завдання щодо критики «буржуазної педагогіки» як такої, що перебуває у стані «кризи», «занепаду». З таких позицій підходили до висвітлення її «найреакційнішого» напрямку – прагматизму, що уособлювався з Дж. Дьюї. Позитивні оцінки його творчості радянських, зокрема й українських науковців 1920-х – початку 1930-х рр., за повоєнного періоду змінилися на кардинально протилежні. Джордж Дьюї став першим західним педагогом, який 1928 р. відвідав СРСР, його захоплення діяльністю наукових та освітніх установ політичні кола США сприйняли як відвертий виклик. Однак, коли в Радянському Союзі утвердився тоталітарний режим, він гостро його засудив.

Радянська наука спотворювала суть філософсько-педагогічної концепції Дж. Дьюї. У вульгаризованому світлі представлялися її наріжні принципи спадковості (трактувався з расистських позицій); використання ручної праці (буцімто вчений заперечував продуктивну працю і всебічний інтелектуальний розвиток); трудового виховання і педоцентризму (нібито відривав трудове виховання від соціальних проблем, недооцінював роль школи і системних знань). Йому закидали зведення ролі вчителя до функціонера й консультанта. Щоправда, в окремих випадках із застереженнями визнавалися деякі «прогресивні» елементи прагматизму: відповідність шкільної освіти інтересам і запитам дитини, зв'язок школи та життя, активізація навчального процесу, освітнє значення трудового виховання тощо (Л. Гончаров [2, с. 143–154]; З. Малькова, Б. Вульфсон [18]).

У сучасній вітчизняній педагогічній літературі прагматична педагогіка кінця XIX – першої третини XX ст. фігурує під назвами

«прогресизм», «інструменталізм», «експерименталізм», «утилітаризм» та ін. Науковці єдині в думці, що вона є одним з головних напрямів «педагогіки реформ», але навіть в узагальнюючих працях з історії педагогіки, зокрема й зарубіжної, її трактують з різних позицій. Позаяк прагматизм виник у США на межі XIX–XX ст., його нерідко розглядають як «локальне» явище [8; 15, с. 63–70]. Він об'єктивно персоніфікується з Дж. Дьюї, що своєю чергою зумовило стереотипне трактування цього діяча як «засновника» і «фундатора» цієї течії. Нерідко його репрезентують і як представника течії «нового виховання» (Т. Поніманська). Така ситуація детермінована «універсалізмом» концепції Дж. Дьюї, яка осмислюється в ракурсі різних галузей педагогіки і наукових напрямів. Це зумовило появу безлічі поглядів і підходів до її вивчення, які слід розглядали через зіставлення й у площині наукового дискурсу.

Слідом за статейними публікаціями 1990-х рр., які доволі фрагментарно висвітлювали цю проблему, в 2000 р. з'явилася перша дисертаційна робота. Її автор В. Коваленко висунув завдання – дати «цілісний» аналіз філософсько-педагогічної концепції Дж. Дьюї. Акумулюючи доробок науковців 1920–1980-х рр. та власний досвід прочитання його творів, він представив візію формування світогляду та філософської і дидактичної систем Дж. Дьюї. Новаторськими для української науки виглядають оціночні характеристики її змісту, форм, методів, сутності біогенетичної теорії Дж. Дьюї тощо. Виявляються притаманні їй суперечності між пропонованими методами, спрямованими на пробудження творчого мислення учнів, та неможливістю розв'язання цього завдання через опору лише на їх практичний досвід і обмеженість теоретичного компонента освітньої концепції педагога [11].

Володимир Коваленко впродовж двох десятиріч досліджує наукову спадщину Дж. Дьюї, тож його надбання цікаві ще й тому, що дозволяють відстежити еволюцію творчих поглядів окремого науковця на цю проблему. Аналіз матеріалів його дослідницької праці 1995–2012 рр. [11–14 та ін.] засвідчує, що авторська рефлексія філософії освіти вченого-реформатора фактично не зазнала змін, адже акцентування на її фундаментальних засадах майже не нарощувалося свіжими поглядами. Натомість оновилося візія концепції виховання Дж. Дьюї, що доповнюється новими характеристиками системи трудового виховання тощо.

Ще одну дисертацію, присвячену теорії і практиці педагогіки прагматизму Дж. Дьюї, підготувала Н. Кравцова (2008 р.). Її внесок у вивчення цієї проблеми вбачаємо в тому, що, по-перше, дослідниця абсорбує доробок не лише вітчизняної, а й передусім американської історіографії та, виходячи з цього, встановлює провідне місце Чиказької експериментальної школи-лабораторії Дж. Дьюї серед нетрадиційних закладів освіти США кінця XIX – початку XX ст. По-друге, схарактеризовано її теоретико-педагогічну модель як організаційно-функціональну; розкрито прогностичний потенціал школи-лабораторії щодо

принципів, модульного змісту, методів і форм навчання. По-третє, показано специфіку організаційно-методичної системи Дж. Дьюї з акцентами на напрями реалізації ідеї органічної єдності індивіда й суспільства в педагогічному процесі, психолого-стадійний розвиток дітей та умови і засобами їх особистісного саморозвитку [16]. Такий поглиблений аналіз дає нові уявлення про дидактичну систему Чиказької школи-лабораторії Дж. Дьюї, що справила визначальний вплив на розвиток педагогіки прагматизму.

Закономірно, що спеціальні наукові дослідження глибше, рельєфніше розкривають педагогічні явища, порівняно з узагальнюючими працями, де вони розглядаються фрагментарно на тлі широкої історико-педагогічної ретроспективи. Таким чином корегуються не завжди виважені твердження й погляди. Зокрема, в педагогічній літературі побутує стереотип, згідно з яким «засновником» прагматичної педагогіки був Дж. Дьюї. Насправді її філософські основи розробили Ч. Пірс, У. Джемс, Дж. Мід, а він розвинув погляди в теоретико-методологічні засади та створив цілісну концепцію прагматизму.

Теорія Дж. Дьюї як багатогранний генеративно-новаторський феномен осмислюється в різних галузях педагогіки та різних тематичних контекстах. Це знаходить прояв й у згадуваних дослідженнях про окремі течії і напрями реформаторської педагогіки. Так, Т. Петрова розкрила гуманістичну парадигму Дж. Дьюї щодо виховання особистості та показала його як чільного представника світового реформаторського руху [20]. У працях О. Квас [9], Т. Кравцової [17], А. Растригіної [23] даються різнобічні характеристики ідей представників прагматизму, які творили підґрунтя теорії вільного виховання і дитиноцентризму, зіставляються їхні погляди з науковими конструктами інших авторських шкіл. У контексті еволюції теорії і практики «нового виховання» Г. Кемінь проаналізувала ідеї демократії у творчості Дж. Дьюї, зміст розробленої ним шкільної моделі та показала їхній вплив на розвиток світової педагогічної думки [10]. Такий універсалізм прагматичної педагогіки, з одного боку, та синкретність реформаторського руху, з іншого, слугують ще одним аргументом, який доводить існування об'єктивних труднощів для його внутрішньої градації на окремі напрями і течії.

Концепція прагматизму Дж. Дьюї та його послідовників наскрізно проходить через вітчизняну американознавчу педагогіку, яка розвинулася за останніх півтора десятиріччя та охоплює широке коло проблем освіти, навчання і виховання. Загальні уявлення про тематичний спектр і розмаїття таких наукових підходів дає вибірковий аналіз деяких студій. Досліджуючи проблему морально-естетичного виховання в історії американської школи, В. Жуковський розкрив суть етичної системи прогресизму як такої, що заперечувала об'єктивні моральні цінності й обмежувалася суб'єктивним досвідом особистості. Учений доводить, що для Дж. Дьюї моральний розвиток людини полягав у реконструкції її

морального досвіду на основі аналізу конкретної ситуації з використанням наукового методу [5]. Досліджуючи основи сімейного виховання у США, О. Безлюдний розкрив його концептуальні засади з позицій прагматизму, що полягають у прищепленні батьками дитині поглядів, які допомагали їй досягти практичної вигоди (У. Джеймс, Дж. Дьюї, Ч. Пірс) [1, с. 19–21]. З'ясовано роль і місце прагматизму у формуванні концептуальних засад дошкільної освіти у США в 20-х рр. ХХ ст. (Н. Мельник [19]) та ін.

У роботі української дослідниці О. Заболотної з проблеми соціалізації учнівської молоді в середніх навчальних закладах США також показано вплив на формування її концептуальних основ філософії прагматизму, в якій цінність ідей і понять визначалися практичними можливостями їх застосування, а істинним вважається те, що приносить успіх і користь людині [4, с. 8–9]. Вивчаючи концепції виховання в системі шкільної освіти США, О. Плахотнюк так само показує різновекторність впливів прагматизму: він розглядається і як філософська течія, що становила її ідейне підґрунтя, і в контексті виховних парадигм гуманістичного і громадянського виховання. З таких позицій розкривається продуктивність та універсальність ідей Дж. Дьюї, У. Кілпатріка, Дж. Каунаса та ін. [21]. Маємо підставити констатувати, що фактично жодне комплексне педагогічне американознавче дослідження не обходить увагою теорії прагматизму Дж. Дьюї, яка розглядається з позицій ретроспективи та впливу на подальші освітні процеси.

Зростає інтерес учених-педагогів до філософської концепції Дж. Дьюї, причому не лише в ролі підґрунтя для осмислення дидактичних засад його теорії виховання і навчання (В. Коваленко, Н. Кравцова, ін.), але й у площині філософії освіти – як цінний досвід розв'язання складних методологічних проблем. У такому контексті відзначимо доробок О. Радіонової, яка з позицій феноменології здійснила всебічний аналіз поглядів Дж. Дьюї як адепта прагматичної філософії виховання, що спирався на інструменталізм при аналізі проблем формування людини. Нові грані розуміння прагматичної філософії розкривають висновки вченої, згідно з якими реальний центр життя дитини слід шукати не в науці як такій, а в її особистому соціальному досвіді. Тому прагматизм становить оригінальну спробу поєднати антропологію дитинства з проблемою набуття соціального досвіду. Послідовно доводиться позиція, що саме «прагматистськи орієнтована» філософія Дж. Дьюї виконує функції метапарадигми в концептуальних побудовах філософії освіти. Це зумовлено її методологічною відкритістю, позаяк еволюція американського прагматизму в тематичному полі філософії освіти та виховання здійснювалася в напрямі абсорбації інших течій і напрямів за принципом комплементарності, із застосуванням здобутків соціального біхевіоризму та європейської гуманістично-антропологічної філософії [22].

На тлі домінуючих поглядів та усталеного категоріального апарату як інструмента вивчення різних течій і напрямів зарубіжної педагогіки

дещо «неординарним», а з наукової точки зору не зовсім виправданим виглядає використання поняття «дидактичний утилітаризм» для розкриття поглядів Дж. Дьюї та його послідовників. Автори не вдаються до з'ясування його сутності та співвідношення з прагматизмом, хоча фактично використовують їх як тотожні (О. Жук, 2011 р. [6]). Цей приклад розглядаємо не лише в контексті наукової культури; він засвідчує необхідність поглибленої розробки науково-понятійного інструментарію, пов'язаного з різними складниками реформаторського руху.

Таким чином, відмовившись від одіозного трактування прагматистської педагогіки радянською наукою, сучасні вчені здійснили помітний поступ у її осмисленні, хоча важко долаються окремі стереотипні підходи і трактування. Науковці закономірно зосередили зусилля на розкритті філософсько-педагогічної концепції Дж. Дьюї, утім, доволі фрагментарно досліджено теоретичні погляди інших її представників. Залишається актуальним перевидання їхніх праць, позаяк українські автори в переважній більшості спираються на російськомовні переклади 1920-х рр. Перспективи подальших досліджень убачаємо в аналізі надбань фундаторів педагогіки прагматизму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безлюдний О. І. Соціально-педагогічні основи сімейного виховання в Сполучених Штатах Америки та Україні: порівняльний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О. І. Безлюдний. – Черкаси, 2013. – 40 с.
2. Гончаров Л. Н. Школа и педагогика США до второй мировой войны / Л. Н. Гончаров. – М. : Педагогика, 1972. – 320 с.
3. Даденков М. Ф. Історія педагогіки / М. Ф. Даденков. – К., 1947. – 204 с.
4. Заболотна О. А. Соціалізація учнівської молоді в загальноосвітніх та альтернативних закладах середньої освіти в США : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О. А. Заболотна. – К., 2005. – 20 с.
5. Жуковський В. М. Ідеї Джона Дьюї про моральне виховання американських школярів / В. М. Жуковський // Теоретичні питання культури, освіти та виховання : зб. наук. пр. – К. : Вид. центр КДУ, НМАУ, 2002. – С. 168–172.
6. Жук О. І. Історія становлення основних ідей теорії дидактичного утилітаризму / О. І. Жук // Наукові записки: Педагогіка. – 2011. – № 5. – С. 51–55.
7. Історія педагогіки. – К. : Вища школа, 1973. – 447 с.
8. Історія педагогіки: курс лекцій : навч. посіб. – К., 2004. – 171 с.
9. Квас О. В. Дитиноцентризм у науках про виховання: історичний аспект : монографія / О. В. Квас. – Дрогобич : Ред-вид. Дрогобицького

- держ. пед. ун-ту ім. І. Франка, 2011. – 300 с.
10. Кемінь Г. М. Розвиток ідей «нового виховання» у західноєвропейській педагогіці (кінець XIX – середина XX століття) : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.07 / Кемінь Галина Миколаївна. – Дрогобич, 2004. – 190 с.
  11. Коваленко В. О. Педагогічні ідеї Дж. Дьюї та їх вплив на педагогічну теорію й практику в Україні (20-і рр. XX ст.) : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / О. В. Коваленко. – К., 2000. – 179 с.
  12. Коваленко В. О. Проблеми демократизації виховання у філософсько-педагогічній концепції Дж. Дьюї / О. В. Коваленко // Наук. записки Ніжинського держ. пед. ун-ту : Психолого-педагогічні науки. – Ніжин, 1999. – С. 63–69.
  13. Коваленко В. О. Філософія освіти у спадщині Дж. Дьюї / О. В. Коваленко // Наук. записки НДУ ім. М. Гоголя : Психолого-педагогічні науки. – 2011. – № 10. – С. 244–249.
  14. Коваленко В. О. Філософсько-педагогічна концепція Д. Дьюї / О. В. Коваленко // Актуальні проблеми педагогіки і психології : зб. наук. пр. – Ніжин : Ніжинський держ. пед. ін-т, 1995. – С. 90–97.
  15. Кравець В. П. Зарубіжна школа і педагогіка XX століття / В. П. Кравець. – Тернопіль, 1996. – 287 с.
  16. Кравцова Н. Г. Педагогічні основи діяльності Чиказької експериментальної школи-лабораторії Джона Дьюї : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Кравцова Надія Геннадіївна. – Полтава, 2008. – 228 с.
  17. Кравцова Т. О. Проблема вивчення дитини в реформаторській педагогіці кінця XIX – початку XX століття : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Кравцова Тетяна Олександрівна. – Харків, 2008. – 193 с.
  18. Малькова З. А. Современная школа и педагогика в капиталистических странах / З. А. Малькова, Б. Л. Вульфсон. – М., 1975. – 263 с.
  19. Мельник Н. І. Розвиток дошкільної освіти у США : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.08 / Мельник Наталія Іванівна. – К., 2011. – 327 с.
  20. Петрова Т. М. Джон Дьюї: реформаторство і гуманізм у вихованні особистості / Т. М. Петрова // Теоретичні питання освіти і виховання. – Суми : Наука, 1999. – Вип. 6. – С. 75–76.
  21. Плахотнюк О. І. Концепції виховання в системі шкільної освіти США : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / О. І. Плахотнюк. – Умань, 2011. – 20 с.
  22. Радіонова І. О. Методологічні проблеми прагматистськи орієнтованої освіти: евристичний потенціал спадщини Дж. Дьюї / І. О. Радіонова // Філософія освіти. – 2005. – № 2. – С. 127–140.
  23. Растригіна А. М. Педагогіка свободи: Методологічні та соціально-педагогічні основи / А. М. Растригіна. – Кіровоград : «Імекс ЛТД», 2002. – 260 с.
-